

УДК 821.161.2 (092)"19"

І. В. Голубовська,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА Й РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ АФОРИСТИКИ

У статті розглянуто літературний набуток української письменниці Наталени Королевої з точки зору використання нею різноманітних засобів афористичного письма. На прикладі аналізу повісті "Quid est veritas?", збірок "Інакший світ" та "Легенди старокиївські" з'ясовано, що доречно вжити влучні вирази у прозі Наталени Королевої поглиблюють ідейний зміст та емоційний план; виступають додатковим засобом образотворення й типізації; допомагають відтворити історичний колорит певної епохи.

Ключові слова: українська афористика, афористичне письмо, емоційний план.

Постановка проблеми. Художній набуток Наталени Королевої (1888 – 1966) є непересічним явищем в історії вітчизняної літератури. Шлях знаної в Європі українськомовної письменниці до наддніпрянських читачів був тернистим. Радянські науковці тривалий час ігнорували спадщину літераторки¹ почасти через її еміграцію (хоча стосовно Н. Королевої – доньки поляка й іспанки – цей термін навряд чи доречний), а також через виразну релігійну тенденційність творчості. Лише після відзначення в перебудовній Україні 100-річного ювілею белетристики її проза стала доступною для читацького загалу. Студії О. Мишанича, Ю. Пелешенка, Р. Федоріва, В. Шевчука, О. Шугая привернули увагу тогочасного читача до спадщини обдарованої повістярки.

Аналіз останніх досліджень. У 2003 – 2007 роках захищені дисертаційні роботи І. Голубовської (2003), І. Остащука (2004), К. Буслаєвої (2005), Ю. Мельнікової (2007); до вивчення окремих аспектів життя і творчості Н. Королевої зверталися В. Антофійчук, М. Комариця, І. Набитович, Т. Попова-Мозовська, Н. Сорока, І. Тюрменко, А. Усатий, М. Хороб, А. Шпиталь та ін. Як бачимо, творчість письменниці викликає стійкий інтерес у вітчизняних науковців. Однак дотепер бракує дослідження, в якому б вивчалися тексти Наталени Королевої з точки зору специфіки авторського використання засобів словотворчого увиразнення мовлення. На нашу думку, майстерне володіння влучним і точним словом дозволило письменниці виразніше змоделювати характери її персонажів, вибудувати неповторний художній світ. Це дає підстави вважати обрану для дослідження наукову проблему новою й актуальною.

Мета статті – дослідити авторські особливості використання засобів і прийомів афористичного письма.

Завдання дослідження:

– аналіз художніх текстів Наталени Королевої із позиції реалізації в них афористичного узагальнення думки;

– з'ясування, яким чином доречно застосовані влучні слова допомагають поглибити характери літературних героїв, відтворити особливий художній світ.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, афористика є мистецтвом узагальнення життєвого досвіду та оформлення його у вигляді афоризмів. На думку Н. Шарманової, афоризми підсумовують властивості різних індивідуальних подій, створюючи глобальний образ цілісного світу, свого роду схему світобудови [3]. Безсумнівно, вказані особливості характерні для творчої манери Наталени Королевої як майстерного стиліста.

Мова творів письменниці виразна, гнучка, багата на різноманітні засоби словотворчого увиразнення, тропи та синтаксичні фігури. Така мовностилістична особливість яскраво виявилася в євангельсько-апокрифічній повісті "Quid est veritas?" ("Що є істина?"). Афористичною, власне, є вже сама назва-цитата, смисловий ключ до розуміння твору. За Св. Письмом, саме з такими словами римський прокуратор звернувся до Христа (Іван., 18, 38). Формулюючи вічне питання в назві повісті, авторка дає на нього парадоксальну відповідь у своєрідному епілозі. Пройшовши через складні життєві випробування, Понтій Пілат так і не зміг вирішити епохальну проблему людства: "– Що є Істина? Ні, люди добрі, я цього не знаю! Я знаю лише те ... що Істиною не є!.." [4: 131]. А. Королькова вважає головним в афоризмах – думку, парадоксальну, суперечливу, яка розкриває певну відносність загальноприйнятих істин [5]. Саме ця особливість афоризмів виразно відбилась у Пілатових словах, що стали своєрідним підсумком багатолітніх пошуків невловимої істини.

Крім того, влучні, лаконічні та водночас багатопланові авторські характеристики персонажів дозволяють заглибитися в їх внутрішній світ. Так, письменниця нарікає Пілата *приятелем справедливості*. Підкреслимо – *приятелем*, а не *другом*. За словником, приятель – людина, з якою хто-небудь перебуває в дружніх, товариських стосунках; близький знайомий [6: 1141]. Слово "друг" уживається у двох значеннях: 1) особа, зв'язана з ким-небудь дружбою, довір'ям, відданістю; 2) прихильник, захисник кого-, чого-небудь [6: 329]. Як бачимо, на початку твору Н. Королевої

¹ Винятком є хіба що поодинокі статті О. Микитенка [1] та Н. Бічуї [2].

прокуратор лише "близький знайомий" справедливості, а не щирий прихильник і захисник її. Отже, точно дібане слово є додатковим засобом характеристики неоднозначної й суперечливої натури персонажа.

Називаючи Йосифа Ариматейського *аргонавтом духу*, авторка підкреслює прагнення героя пізнати істину, адже вічне питання "Quid est veritas?" завжди тривожило його душу. Своє "золоте руно" чи, власне, сенс буття Йосиф віднаходить у Слові Христовім. Можливо, згадана ремінісценція має ще один план сприймання: як відомо, у ранньохристиянських пам'ятках Спаситель часто зображувався у вигляді ягняти. Наталена Королева неодноразово зверталася до образу агня Божого (згадаймо хоча б повість "Сон тіні", легенду "Володимирове срібло", оповідання "Християнин"), тому й визнання Йосифа "аргонавтом" (духу!) навряд чи випадкове.

Зазначимо ще таку цікаву особливість творчої манери письменниці, що якнайповніше відбилася в повісті "Quid est veritas?": нерідко й самі персонажі точно та влучно формулюють власні думки. При цьому Наталена Королева не відступає від правди життя: у змодельованому нею світі афористично мислять саме ті герої, чий інтелектуальний рівень дозволяє це робити. Передусім, ідеться про сім'ю прокуратора: члени його родини представляли найосвіченішу верству суспільства, тому їх потяг до філософського осмислення навколишньої дійсності видається цілком правомірним.

Так, *pater familias* дорікає самому собі за прояви слабкості духу: "Справедливість-бо гніву не знає і знати його не сміє! Вона вимагає, щоб і самому собі сказати правду, хоча б і терпку" [4: 28]. Цим висловом авторка вкотре підкреслює одну із провідних рис свого героя – постійне прагнення до справедливості. З іншого боку, прокураторова сентенція близька до відомого латинського виразу: "Юпітере, ти гніваєшся, отже, ти неправий", і таке своєрідне перегукування, на нашу думку, є додатковим штрихом, що підкреслює приналежність головного героя твору до панівного римського етносу.

Засоби афористичного письма допомагають Н. Королеві відтворити і складний душевний злам Клавдії Прокули, котра добровільно обирає самотність: "Щастя потребує широкого простору, бо його ледве вміщає людське серце. Жалобі ж та смуткові тісно й у всесвіті. Бо сум безмежний, як безмежні ці блакитні пустелі, небо й море..." [4: 120].

Дружина прокуратора пережила життєве фіаско, і такі невеселі підсумки гіперболізовано відбивають усю глибину її відчаю. Етапності моменту в біографії героїні відповідає доречно обрана форма афоризму, що сприяє кращому осмисленню пройденого Клавдією шляху й водночас виступає засобом психологізму. В аналізованому тексті цей засіб відіграє подвійну роль: з одного боку, виступає своєрідним пуантом, а з другого, – є проекцією на психологічний стан Прокули.

У злочасній родині Понтіїв лише юний Кай, син Пілата, знаходить сенс буття, відчувши в собі голос рідної землі. У думках героя помітні мотиви, суголосні з проблематикою автобіографічної прози Наталени Королевої²: "Так, не тільки рослини тримаються корінням землі! В неї вросло також і невидиме "коріння" людини. Мало хто може вирвати його цілком, навіть і тоді, коли виплекано його на чужій землі" [4: 76]. У цих словах повістярка втілила своє ідейно-естетичне кредо, про що свідчить її власна творчість, виплекана на чужій землі. Отже, навіть у релігійному творі через символічний образ авторка проголошує ідею нероздільної єдності кожної людини з материзною.

Зрештою, все це разом дає ще один такий ефект: кожен із головних персонажів повісті уособлює певне значуще поняття: Пілат – справедливість, Йосиф – мудрість, Кай – зв'язок людини зі своїм "корінням" тощо. Тож різнопланове використання цих елементів, зумовлене ідейним задумом, є одним із вагомих засобів підкреслити типовість.

Такий спосіб мислення Н. Королевої – одна з провідних рис її творчого почерку. Згадаймо для прикладу збірку екзотичних творів "Інакший світ". В апокрифічній легенді "Чайка" порушується філософська проблема відповідальності людини за свої вчинки. Герої легенди – Архистратиг Михайло та Янгол Великої Ради виступають вічними суддями, вирішуючи подальшу долю загиблих воїнів. Архистратиг супроводжує непорочні душі до раю, Янгол забирає тих, що вмерли з любові до інших, "бо ж любов – це певний ключ до брами райської" [7: 178].

Свого часу критик П. Ісаїв назвав твори Н. Королевої наскрізь проіннятим духом жертви з любові до ближнього³ [8: 53]. Це зауваження буде слухним і в даному випадку, бо євангельський заклик "люби свого ближнього, як самого себе!" [Марк., 12, 31] проголошується практично в кожній книжці письменниці.

Герой оповідання "Центуріон" – приречений на смерть папа Марцел відмовляється від єдиного шансу на порятунок. Молодому римському воїнові, ладному загинути замість глави церкви, священник розважно відповідає: "...за свою правду куди легше вмерти, як довго жити для неї чинно" [7: 118]. За точним авторським спостереженням, доблесна смерть при всьому трагізмі – все-таки мить, на яку, можливо, легше знайти сили й мужність (особливо коли йдеться про центуріона, звиклого до постійного ризику), а

² Маємо на увазі автобіографічні повісті "Без коріння" та "Шляхами й стежками життя".

³ Ідеться про збірку євангельських оповідань "Во дні они".

ось дотримуватися своїх принципів протягом усього життя зовсім не просто. Отже, глибока думка, оформлена у вигляді парадоксу, підкреслює цінність праведного існування.

Оповідання "Дев'ята" присвячене пам'яті юної християнки Наталени, котра за віру заплатила найвищу ціну. Авторка переконана: навіть у смерті дівчина виходить переможницею. Своє захоплення подвигом Наталени письменниця висловила у формі максими: "Кров, пролита за вічну ідею, – невмирущий заклик для живих..." [7: 168]. Н. Королева наголошує на тому, що й через багато років після смерті героїні її подвиг надихає нащадків; для справжніх християн Наталена жива й досі.

Потяг до афористичного оформлення думки знайшов свій вияв і у збірці "Легенди старокиївські". Так, героїня однойменного твору Свангільд-князівна – сестра вікінгів Кия, Щека й Хорива – журиться в занесеному снігом білому, студеному краї [9: 483]. Красуня мріє про незнану далеку сторону, про зустріч із "соняшним лицарем" [9: 483]. Палке дівоче бажання тепла й кохання письменниця відтворює за допомогою висхідної градації: "Без сонця – нема весни, нема дня, нема життя!.." [9: 483]. Трикратне заперечення, звичайно, акцентує на значимості небесного світила – необхідної передумови людського існування. На метафоричному ж рівні сонце сприймається як утілення людського щастя й кохання (недаремно ж Свангільд-Либідь мріє саме про "соняшного лицаря").

Героїня легенди "Таврійська бай" – юна амазонка Талестрис переживає глибоке почуття. У момент найвищого емоційного зворушення дівчина вперше в своєму житті плаче. Не розуміючи, що з нею відбувається, амазонка думає про кров. "Але сльози – кров серця – прозора й безбарвна. Крізь неї можна бачити світ і життя, що пролітає все далі вперед, полишаючи сумні згадки про радісне минуле. Так: сльоза – кров серця, солонка, як кров, бо ж як кров є вона, мов посвятна сіль, безкровна офіра на вівтарі життя..." [9: 465]. Майстерно застосовуючи афористичні засоби, письменниця тонко відтворює збентеження в дівочій душі. На наших очах войовнича воїтелька, звикла до кровопролиття, перетворюється на ніжну закохану наречену. Невипадкові тут і образи вівтаря та офіри, адже Талестрис – жрекиня богині Артеміді, тому метафора "безкровна офіра на вівтарі життя" цілком доречно.

Одним із найяскравіших у збірці "Легенди старокиївські" є образ Пана – давньогрецького бога лісів, мисливців та пастухів. Цей персонаж з'являється в кількох творах: "Таврійська бай", "Еклога", "Володимирове срібло". Письменниця вдалося створити багатопланову постать героя, який живе в ідилічному єднанні з природою. Глибшому сприйманню характеру знову ж таки допомагає афористична форма висловлення думки. У легенді "Еклога" Пан, міркуючи над швидкоплинністю життя, приймає неминучість смерті без страху й жалю: "Помру. Як вгасне радість в моєму серці. Бо ж без радості нема щастя. А життя є бажанням щастя" [9: 467]. Ці прості слова – заклик до оптимістичного світосприйняття. Епіфора та парцеляція акцентують увагу читачів на значимих думках не тільки для героя, а й для самої авторки, котра, попри всі життєві негаразди, вміла зберігати радість у своєму серці.

Письменниця вводить сміливий епізод: захоплений ідеями християнства, Пан приймає хрещення. Цей вчинок не виглядає алогічним, надуманим. Наталена Королева обґрунтовує дії свого персонажа: спочатку той зацікавився піснями вигнанців, котрі славили невідоме йому ягнятко: "Але ж про це Ягнятко співають, що він – з правіку охоронець отар, – його не знає?" [9: 467]. Поступово роздуми над життям і блага вість про Пастиря доброго приводять язичницького бога до християнства.

У легенді "Володимирове срібло" Пан наvertsає до праведної віри князя Володимира і вручає йому тризуб, закликаючи поставити на варті держави Гармонію, Силу й Любов. Пастуший бог наголошує: "...і поки зневажатимуть жінку, – все будуть рабами. Як вчинок варварський – зневага старості, так вчинок рабський – зневага жінки..." [9: 480]. У цитованому висловлюванні яскраво відтворені феміністичні погляди письменниці. Доречно застосована антитеза підкреслює провідну думку: суспільство, що не поважає жінку, ніколи не буде по-справжньому вільним.

У прозі Н. Королевої простежуються традиційні для давнього письменства афористичність, а також деякі характерні прийоми й засоби. Розглянемо, наприклад, парадокс із легенди "Нерушима стіна": "Не буря ненависті дає перемогу. Дух переможний – є спокій і гармонія. Вони опанують завжди безлад і хаос" [9: 583]. У змістову основу висловлювання, граматично оформленого у вигляді складного синтаксичного цілого, покладено контекстуальне протиставлення між ненавистю, безладом та хаосом, з одного боку, і спокоєм та гармонією – з іншого. Проте в Наталени Королевої ці поняття подаються не як взаємовиключні, а як різні сторони буття. Крім того, на нашу думку, саме від повчальних традицій давньої літератури бере свій початок і дидактизм письменниці, що виразно проявився і в її серйозній афористичній спадщині.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом доречно вжиті влучні вирази у прозі Наталени Королевої поглиблюють ідейний зміст та емоційний план; виступають додатковим засобом образотворення й типізації; допомагають відтворити історичний колорит певної епохи. Безсумнівно, неповторний набуток письменниці є вагомим внеском у розвиток вітчизняної афористики, тому є потреба в подальшому студіюванні інших творів Наталени Королевої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Микитенко О. В гостях у Наталени Королевої / О. Микитенко // Україна. – 1964. – № 7. – 10 с.

2. Бічуча Н. Світ уяви Наталени Королевої / Ніна Бічуча // Літературна Україна. – 1967. – 9 травня. – 4 с.
3. Шарманова Н. М. Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец 10.02.01 "Українська мова" [Електронний ресурс] / Н. М. Шарманова. – Харків, 2005]. – Режим доступу : http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/92691-4.html.
4. Королева Н. Quid est veritas? (Що є істина) : [історична повість] / Наталена Королева // Всесвіт. – 1996. – № 4. – С. 60–131.
5. Королькова А. В. Русская афористика в контексте фразеології : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора фил. наук : спец 10.02.01 "Русский язык" [Електронний ресурс] / А. В. Королькова. – Смоленск, 2005. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/russkaya-aforistika-v-kontekste-frazeologii>.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. П. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВФ "Перун", 2004. – 1440 с.
7. Королева Н. Інакший світ : [екзотичні оповідання] / Наталена Королева. – Львів : Бібліотека "Дзвонів", 1936. – 181 с.
8. Ісаїв П. З приводу літературної нагороди за 1935 р. / П. Ісаїв // Дзвони. – 1936. – № 1–2. – С. 46–55.
9. Королева Н. Предок : [іст. повісті] ; Легенди старокиївські / [упоряд., авт. післямови та приміт. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1991. – 670 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Mykytenko O. V gostyakh u Nataleny Korolevoi [Meeting Natalena Koroleva] / O. Mykytenko // Ukraina [Ukraine]. – 1964. – № 7. – 10 s.
2. Bichuya N. Svit uyavy Nataleny Korolevoi [The World of Natalena Koroleva's Imagination] / Nina Bichuya // Literaturna Ukraina [Literary Ukraine]. – 1967. – 9 travnya. – 4 s.
3. Sharmanova N. M. Ukrayinska aforystyka : strukturno-semantychnyi ta funktsionalnyi aspekty [Ukrainian Aphoristics : Structurally-Semantic and Functional Aspects] : avtoref. dys. na zdobyttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrainska mova" [Elektronnyi resurs] / N. M. Sharmanova. – Kharkiv, 2005. – Rezhym dostupu : http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/92691-4.html.
4. Koroleva N. Quid est veritas? (Shcho ye istyna) [Quid est veritas? What is the Truth] : [istorychna povist] / Natalena Koroleva // Vsesvit [Universe]. – 1996. – № 4. – S. 60–131.
5. Korolkova A. V. Russkaya aforistika v kontekste frazeologii [Russian Aphoristics in the Phraseological Context] : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni dokt. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Russkiy yazyk" / A. V. Korolkova. – Smolensk, 2005 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostup : <http://www.dissercat.com/content/russkaya-aforistika-v-kontekste-frazeologii>.
6. Velikiy tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [The Big Defining Dictionary of the Modern Ukrainian Language] / [uklad. i golov. red. V. P. Busel]. – K. ; Irpin : VF "Perun", 2004. – 1440 s.
7. Koroleva N. Inakshyi svit [Another World] : [ekzotychni opovidannya] / Natalena Koroleva. – Lviv : Biblioteka "Dzvoniv", 1936. – 181 s.
8. Isaiv P. Z pryvodu literatyrnoi nagorody za 1935 r. [On the Occasion of the 1935 Year Literary Award] / P. Isaiv // Dzony [Bells]. – 1936. – № 1–2. – S. 46–55.
9. Koroleva N. Predok : [ist. povisti] ; Legendy starokyivski [Ancestor : [Historical Novels] ; The Ancient Kyiv Legends] / [uporyad., avt. pislyamovy ta prymit. O. V. Myshanych]. – K. : Dnipro, 1991. – 670 s.

Матеріал надійшов до редакції 18.02. 2014 р.

Голубовская И. В. Наталена Королева и развитие украинской афористики.

В статье рассматривается литературное наследие украинской писательницы Наталены Королевой с точки зрения использования ею разнообразных средств афористического письма. На примере анализа повести "Quid est veritas?", сборников "Иной мир" и "Легенды старокиевские" выяснено, что уместно использованные точные выражения в прозе Наталены Королевой углубляют идейное содержание и эмоциональный план; выступают дополнительным средством образотворчества и типизации; помогают создать исторический колорит определенной эпохи.

Ключевые слова: украинская афористика, афористическое письмо, эмоциональный план.

Holubovska I. V. Natalena Koroleva and the Development of the Ukrainian Aphoristics.

The article highlights the literary heritage of the Ukrainian writer Natalena Koroleva from the point of view of the usage of various aphoristic means. It is found out on the example of the story "Quid est veritas?" and such collections as "Another World" and "The Ancient Kyiv Legends" that appropriately used accurate expressions in the prose by Natalena Koroleva deepen the ideological content and the emotional plan which are the additional means of creating the image and typization; help to recreate the historical coloring of a definite epoch.

Key words: Ukrainian aphoristics, aphoristic writing, emotional plan.